

**Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda
Anadolu'da Yaşayan Türklerin Mezar Kültürü¹
Burial Culture of Anatolian Turks in 19th Century
in Consideration of Itineraries**

**Mehmet KARAYAMAN²
Buğra İNAL³**

Extended Abstract

As being one of the steps for funerals, burials has the characteristic of religious obligation to show how İslam give importance to humanity. Like funeral prayers, due to being fard, burials have been attended by groups of people who represent the community. But, since the current knowledge and modalities are the same considering their essence and purpose; sometimes they differ because of the change in local culture and traditions. These differences are not only local, regional or national but international as well. Thus, the chief resource to show what type of traditions and beliefs the Turks have in 19th century about burial culture is itineraries. The information written in such kind of resources shows how burial culture been adopted by the Turks throughout Anatolia. This also gives opportunity to make comparsion among religions.

This study aims to reflect the burial culture of Turks in 19th century by the observation of people from different nations and religions. The method of the study is to gather the itineraries written in English in 19th century and then translating them into Turkish.

Key Words: Itinerary, Cemetary, Funeral, Anatolia

---

¹ Bu çalışma, Buğra İnal tarafından yürütülen "19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih,
mehmet.karayaman@usak.edu.tr

³ Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi bugra_inal@hotmail.com
Bu makale iThenticate programı ile taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 23/11//2017-Kabul Tarihi: 20/12/2017

ÖZET

Cenazeye karşı yapılagelen görevler arasında yer alan defin işlemleri, aynı zamanda İslâm'ın insana verdiği değeri de gösteren dinî bir görev özelliği taşır. Cenaze namazı gibi bunun da farz olması, bu görevin herkes tarafından olmasa bile toplum adına bir grup veya kurum tarafından yerine getirilmesi gerektiğini gösterir. Ancak bu konuda mevcut bilgi ve usuller, esas ve amaçta aynı olmakla birlikte mahallî kültür ve geleneklerin değişikliği sebebiyle zaman zaman farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıklar yerel, bölgesel ve ulusal boyutta olduğu kadar aynı zamanda evrenselidir. Nitekim 19.yy'da Anadolu'da ikamet eden Türk nüfusun mezar kültürü bakımından ne tür gelenek ve inançlara sahip olduğunun başlıca göstergesi seyahatnameler olmuştur. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler, mezar kültürünün Anadolu genelinde nasıl benimsendiğini göstermekle birlikte, farklı ülkeler ve dolayısıyla dinlerle de kıyaslama yapılmasına imkân vermektedir.

Bu çalışma 19.yy'da Anadolu'da yaşayan Türk nüfusun mezar kültürünün farklı ülke ve dine mensup kişilerce, farklı bir bakış açısı ile yansıtılmasını amaçlamaktadır. 19.yy'da Anadolu'yu ziyaret eden seyyahların kaleme aldığı seyahatnamelerin tespit edilerek Türkçe 'ye tercüme edilmesi suretiyle ilgili bilgilerin toplanması yöntemi benimsenmiş; uygulama grubu olarak da İngilizce yazılan seyahatnameler dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Mezarlık, Cenaze, Anadolu

Giriş

Seyahatnameler, bir seyyahın gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini anlattığı eserlerdir. Günümüzde hem "seyahat" hem de "Seyahatname"nin karşılığı olarak çoğunlukla "gezi" terimi kullanılmaktadır. Geziyi yapan kişinin, gezdiği coğrafyayla ilgili hatıralarını anlattığı düşünülerek seyahatnameler zaman zaman hatıratlarla bir tutulur. Oysa seyahatname, ayrı bir edebiyat türüdür. Hatıratlarla seyahatnameler arasındaki farklılığı yaratan, eserin yapısından ziyade, içeriğidir. Seyahatnamede hatıratdaki gibi olaylar, belli kişiler ve anılar değil, öncelikle coğrafyalar temel alınır. Ele alınan coğrafyanın doğal özelliklerinin yanı sıra, yapılar, insanlar, insanların yaşam biçimleri vb. söz konusu edilir.

Seyahatnameler sayesinde insanlar, bilmedikleri yurt ve dünya köşelerini öğrenme ve tanımadıkları yabancı millet ve uygarlıkları tanıma şansı

yakalarlar. Ülkeler, şehirler, köyler, denizler ve farklı medeniyetler, seyyahların bakışıyla okuyucunun gözünde canlandırılır. Bu eserlerde, insanların ve ulusların ilgi çekici özelliklerini, zevk ve alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini bulmak mümkündür. (Asiltürk, 2000: 17)

Seyahatnamelere konu olan bu başlıklardan en çok sözü edilenler arasında ölüm, cenaze törenleri ve mezarlık temalarını içeren mezar kültürünün geldiğini söylemek mümkündür.

Bu makale, "19.yy'da İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat" başlıklı doktora tezi içeriğinden üretilmiştir.

Türklerin Ölüme Karşı Tutumları

Seyyahların ölümle ilgili verdikleri bilgiler, Türk toplumunun ölüm karşısındaki alışla gelmişin dışında tutumlarını gözler önüne sermektedir. Ölüm karşısında takınılan tavır, Anadolu coğrafyasında yaşayan Türklerin, İslam dininin bir gereği olarak dünyanın geçiciliğine olan inancı belirlemiştir. Bu anlamda, özellikle ölümcül veba hastalığının baş gösterdiği durumlarda dahi kendilerini ve ailelerini tecrit altına almayan davranışları, seyyahlar tarafından fazlasıyla garipsenmiştir. Fred Burnaby, Türklerin ölüme bakış tarzlarını bir örnek vermek suretiyle şu şekilde aktarmıştır;

"Kahvede şarkılar söylenirken, dinleyenler arasında bulunan genç bir Türk, şarkı arasında padişahı öven ifadeler kullanarak değişik hareketler yapıyordu. Bu sırada boynunu kırarak yaşamını yitirdi ancak oradakiler bunu normal karşıladılar ve kısmet olarak değerlendirdiler." (Burnaby, 1877: 15)

Ölen kişiye nasıl davranılması gerektiği ve defin işlerinin nasıl yürütüleceği konusu Kuran'a ve geleneklere göre düzenlenmiştir. Bu konuda oldukça hassas davranıldığını ifade eden Clara Erskin Clement, Türklerin ölenlerin arkasından kesinlikle yas tutmadıklarını ve normal yaşantılarına devam ettiklerini söylemiş; sadece belirli aralıklarla dualar okuyup olanları "Kısmet" olarak adlandırdıklarını belirtmiştir. (Clement, 1897: 264)

Seyyahlar, ölüm ve defin kavramlarının yanında ölüme hazırlık gibi bir başka kavramı da notlarında işlemişlerdir. Bu konuya değinen seyyahlar özellikle ölüm anı yaklaşan kişilerin bir takım hayır işlerine yoğunlaşmalarından bahsetmektedirler. Clara Eskin Clement, ölüm anı yaklaşan kişilerin yaşantılarından kesitler aktarmış ve özellikle hangi davranışları sergilediklerinden bahsetmiştir. Seyyah, bu kişilerin çoğunlukla

hayır amaçlı bağışlar yaptıklarını, eğer varsa kölelerini affedip serbest bıraktıklarını ve yakın dostlarına hediyeler verdiklerini, ancak buna karşın dini bir tören yapmadıklarını, hiçbir dini görevlinin davet edilmediğini, dua eden kişilerin sadece yanında bulunan arkadaşları olduğunu belirtmiştir.(Clement, 1897: 264)

Ölüm döşeğindeki bir Türk'ün yanında arkadaşlarının bulunduğu bilgisini veren bir diğer seyyah Charles Thomas Newton'dur. Newton, Bodrum'da Hacı Kaptan isimli bir Türk'ün evine gittiğini söylemiş; evin gri sakallı, sessizce oturup arkadaşlarının bu dünyadan ayrılmasını bekleyen oldukça kalabalık bir grup tarafından işgal edildiği bilgisini vermiştir. (Newton, 1865: 84)

Cenaze Törenleri

Türklerin cenaze merasimlerinde en dikkat çeken özellik sadelik ve sessizlik olmuştur. Türkler için cenaze törenlerinin son derece yalın organize edilmesi, katılan kişilerin aşırıya kaçmadan hüznelerini göstermesi ve defin işleminin oldukça sakin bir ortamda gerçekleştirilmesi seyahatnamelerde konu edilmiştir. Hıristiyanlarda görülen yüksek sesli yakarışlara Türk cenazelerinde rastlanılmamıştır. Thomas Thornton, ağıt yakmanın Türkler arasında Allah'a karşı bir isyan olarak değerlendirildiğini belirterek, bunun kanun ve geleneklerle yasaklandığını belirtmiş, ancak çocuğu ölen bir annenin üç gün süreyle acısını yaşamasına, ağıtlar yakmasına müsaade edildiği bilgisini vermiştir.(Thornton, 1807: 331)

Bu anlamda kadınlara tanınan ayrıcalık Clara Erskin Clement tarafından da gündeme getirilmiştir. Ölüm anı geldiğinde kadınların ağıt yakmaları için kısa bir zaman dilimi bırakıldığını belirten seyyah, sonrasında defin işleminin mümkün olduğunca hızlı yapılması için uğraşıldığını dile getirmiştir.(Clement, 1897: 261)

Ölülerin en kısa sürede gömülmesi için gösterilen hassasiyet seyyahların dikkatinden kaçmayan bir diğer husustur. Bu durum, Türklerin vücuda değil içindeki ruha önem verdiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bir kişi öldüğünde onu mümkün olduğunca hızlı bir şekilde gömme telaşı yaşanması ve bu telaşın ruhun bir an önce huzura kavuşması gerektiğine olan inançla bağlantılı olduğu, birçok seyyah tarafından kaleme alınmıştır.

William Nassau, Türklerin ölülerini hızlı gömme işlemleri için şunları söylemektedir. *"Bir cenaze töreni gördük. Taşıyıcılar hızla hareket ediyordu. Bu, bir Türk'ün koştuğunu gördüğüm tek andı diyebilirim."* (Nassau, 1859: 10.)

Benzer bir ifadeye Adolphus Slade'in notlarında rastlamak mümkündür. Slade, Müslüman din adamlarının ölünün mezarına gidene kadar acı çektiğini dile getirdiklerini, bu nedenle hiçbir tören yapılmadan mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde son evine götürülmesi gerektiğini ifade ettiklerini söylemiş; bu inanışa göre cenazeyi taşıyanların, koşarcasına mezarlığa doğru gittiklerini ve buna şahit olanlar için çok ilginç bir görüntünün ortaya çıktığı bilgisini vermiştir. (Slade, 1859: 137.) William Ramsay, 1884 yılında eşiyile birlikte Anadolu'nun bir köyünde tanıklık ettiği cenaze töreninde, kişinin ölmesi ile hazırlanıp gömülmesi sürecinin iki saati geçmediğini özellikle vurgulamıştır. (Koç, 1999: 141) Türklerin, cenazenin mezarlığa götürülmesi sürecine fazlasıyla saygı duyduğunu ifade eden John Griffiths ise herhangi bir cenaze görüldüğünde herkesin törene katıldığını belirtmiştir. (Griffiths, 1805: 144, 145.) Georgina Adelaide Muller, bu katılımın 40 adımdan az olmamak suretiyle gerçekleştiğini ve istisnasız gören herkesin yardım ettiği bir uygulama olduğunu vurgulamıştır. (Muller, 1897: 37,38)

Ölünün mezarlığa taşınma sürecini defin sürecinin bir parçası dolayısıyla cenaze töreninin bir parçası olarak değerlendiren seyyahlar, bu sürecin nasıl olduğu hakkında da bilgiler paylaşmışlardır. Thomas Thornton, Türklerin ölümlerini tabuta yerleştirmek suretiyle mezarlığa taşıdıklarını ifade etmektedir. (Thornton, 1807: 332) Tabutların üzerine ölen kişinin cinsiyetini belli etmesi anlamında sarık ve tülbent gibi kişisel eşyalar konulduğu gibi, özellikle salgın hastalıklar nedeniyle ölüm gerçekleşmişse bunu belli eden renkli örtülerin de tabutlara serildiği görülmüştür. William Wittman'ın bu konudaki tespitleri şöyledir; "*7 Aralık günü Üsküdar'daydım ve vebadan ölen iki kişinin cenaze töreninde hazır bulundum. Ölüm sebeplerini göstermek için cenazeler kırmızı örtülerle sarılmıştı. Bu şekilde yüksek ateşe maruz kalıp ölen kişilerin dışında cenazelerin üzerinde farklılık belli edecek işaretler konulmamaktaydı.*" (Wittman, 1803: 75,90)

Türklerin cenaze törenlerinde tabutu taşıyanlar hep erkekler olmuştur. Kadınların hem bu aşamada hem de defin işlemi sırasında törene dâhil edilmelerine müsaade edilmediği Charles Mac Farlane tarafından dile getirilmiştir.(Mac Farlane, 1853: 233) Her ne kadar bu yöndeki bilgiler çoğunlukta olsa da John Griffiths oldukça ilginç bir tespitte bulunarak, kadınların bazı durumlarda cenaze törenlerine katıldıklarına değinmiştir. Griffiths bu durumu ölen kişilerin cinsiyetlerine bağlamış; imamlar tarafından yönetilen cenaze törenlerinde ölen kişinin akraba ve arkadaşlarının hazır bulunduğunu; cenazenin bir erkeğe ait olması

durumunda erkeklerin, bir kadına ait olması durumunda ise görevliler haricinde sadece kadınların katıldığını söylemiştir.(Griffiths, 1805: 143,144)

Cenazenin mezarlığa taşınması esnasında küçük gruplar oluşturulmuştur. Bir korteji andıran bu birliktelikte mezarlığa kadar olan yürüyüş esnasında gruba imamlar öncülük etmiştir. İmamları, dört kişinin omuzlarında taşınan cenaze takip ederken onları da ölen kişinin arkadaşları ve akrabaları izlemiştir. Charles Wilkinson, eserinde konu aldığı Willam ile Henry'nin İzmir'in bir köyünde sade bir cenaze törenine tanık olduklarından bahsetmiştir. Köyde halk tarafından saygı duyulan birinin aniden öldüğünü ve cenazesinin dört adam tarafından taşındığını aktaran Wilkinson, üzeri örtülü olan cenazenin arkasından, ellerinde selvi ağacı dalları bulunan yakın arkadaşlarının geldiğini belirtmiş; önden giden imamın Kuran'dan ayetler okuduğunu ve mezarlıktaki kişilerin de bunları tekrar ettiğinden bahsetmiştir. (Wilkinson, 1806: 383,384)

Mezarlığa gelindikten sonra cenazelerin gömülmesi esnasında seyyahların dikkatini en çok açılan sığ çukurlar çekmiştir. Türklerin ölülerini derine gömmemelerini ilginç bulan seyyahlar, bunun yanında yeni mezar açılırken zaman zaman daha önceki mezarlara da zarar verildiğini gözlemlemişlerdir. Eliza Cheney Abbot Schneider, mezarlıklarda açılan çukurların oldukça sığ yapıldığını, yeni bir mezar kazılırken eskiden kalan kemiklerin de ortaya çıktığını söylemiş; bu kemiklerin bazen tekrar mezarların içine atıldığı bazen de etrafa saçıldığı bilgisini paylaşmıştır. (Schneider, 1846: 124) Charles Thomas Newton beraberindeki denizcilerin Türk mezarlarının sığlığını görünce adeta şok olduklarını ifade ederek hep birlikte, sürekli Türk mezarlıklarında dolaşan vahşi köpekler ve çakalların kemikleri bulmaması temennisi ile oradan ayrıldıklarını söylemiştir. (Newton, 1865: 84)

Mezarların sığ olmasıyla ilgili William Senior Nassau'nun tespitleri önemlidir. İzmir'de Türk kasabalarının sağlık açısından az da olsa mezarlıklardan etkilendiğini belirten seyyah, bir Türk mezarında, toprağın ölünün üzerine preslenmediğini, oturur pozisyona geçmesi için boşluk bırakıldığını dile getirmiştir. Bunun, ölünün gömülmesinden kısa bir süre sonra meleğin kendisine soru soracağına inanılması nedeniyle yapıldığı bilgisini veren Nassau, mezarın başında bir din görevlisinin bulunduğunu ve 10 dakika boyunca "*Allah birdir, Muhammed onun peygamberidir*" ifadelerini tekrar ettiğini belirtmiştir. Ölünün din görevlisini duyabilmesi için mezar ile açık hava arasında bir bağlantı bırakıldığını da sözlerine ekleyen seyyah, bu nedenle havanın sıhhsiz olduğunu iddia etmiştir.

(Nassau, 1859: 194) Nassau'nun verdiği bilgileri destekleyen paylaşımlar Adolphus Slade'in notlarında da görülmektedir. Slade, Türklerin öldükten sonra vücudun bazı kısımlarının, özellikle de kıyamet gününde tekrar dirilişin başlayacağı kuyruk sokumu kemiğinin, çürümediğine, ölünün mezara konulduktan sonraki ilk 3 gün içerisinde cennete mi yoksa cehenneme mi gideceğinin belirlenmesi için Münker ve Nekir tarafından sorgulanacağına inandıklarını belirterek, bu nedenle mezarların, ölü bedeninin oturmasına ve sorulara cevap verebilmesine imkân tanıyacak şekilde yapıldığını dile getirmiştir. (Slade, 1859: 137)

Seyyahlar, cenazelerin toprağa verildiği anlara da tanıklık etme fırsatı yakalamışlardır. Bu aşamanın da bir tören edasıyla icra edildiğini dile getiren John Griffiths, ölümlerin yüzlerinin Mekke yönüne doğru çevrili bir şekilde gömüldüklerini söyleyerek, imamın ölen kişinin ruhuna hitaben adını ve annesinin adı söylediğini ve dua ettiğini belirtmiş; anne isminin bilinmediği durumlarda ölen kişi erkek ise Meryem, kadın ise Havva ismiyle çağırıldığı bilgisini vermiştir. (Griffiths, 1805: 143, 144)

Türlere özgü bir gelenek olarak gösterilen ve istisnasız her cenaze töreninde tanıklık edilen selvi ağacı dikimi, seyyahların merak duyarak sorguladıkları bir başka konu olmuştur. Mezarın üstünün örtülmesiyle ellerinde selvi ağacı getiren kişilerin önce ölünün sağ elinin olduğu tarafa sonrasında da sol elinin olduğu tarafa birer ağaç dikildiğini söyleyen John Griffiths, bunun nedenini sorduğunda, bu durumun ölen kişinin peygamberin müjdelediği mutluluğa ulaşım ulaşamayacağını göstereceğine olan inançla alakalı olduğunu açıklamıştır. Eğer ölünün sağ elinin olduğu taraftaki ağaç kök verirse kişinin ruhunun huzura kavuşacağına, diğer taraftaki yetişirse de ruhun reddedileceğine inanıldığını söyleyen seyyah, her iki taraftaki ağacın kök vermesi durumunda ruhun öbür dünyada ayrıcalıklı bir yere sahip olacağını, hiçbirinin tutmaması durumunda ise kara melekler tarafından işkenceye maruz kalacağını kabul gördüğünü belirtmiştir. (Griffiths, 1805: 54)

Mezarlıklar

Türklerin mezarlık olarak belirledikleri alanlar genellikle güzel manzarası olan ve yerleşim yerlerinin biraz dışında kalan yerler olmuştur. Eski çağlarda Antik Roma döneminde rastlanan bu tutumun 19.yy Türkiye'sinde de benimsendiğini söylemek doğru olur. Türkler tıpkı o dönemlerde olduğu gibi mezarlıklarını yol kenarlarına yapmak için gayret göstermişlerdir. Bu alanların, kolay ulaşılabilir, sessiz ve huzur veren bir atmosfere sahip olması

esastır. Walter Colton, İzmir'deki en yeşil, en gürültüsüz ve sakin yerlerin mezarlıklar olduğunu dile getirmiştir. (Colton, 1835: 292)

Resim 1. Eyüp Mezarlığı

(Pardoe, Julia. (1838) *The City of The Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, Volume I, Henry Colburn, Publisher, London, s.12)

Türk mezarlıkları ve içerisinde bulunan mezarların kendilerine özgü birtakım özellikleri bulunmaktadır ve bu özellikleriyle Avrupa'dakilerden ve hatta Anadolu coğrafyasındaki Hıristiyan mezarlıklarından farklılık göstermektedirler. E.C.C. Baillie, İstanbul'da önce İngiliz mezarlığını ziyaret etmiş, ardından yakınındaki Türk mezarlığını görünce aradaki zıtlığın verdiği şaşkınlığı ifadelerine fazlasıyla yansıtmıştır. Türklerin mezar süslemeleri ve düzenlemeleri konusunda kendilerine has tutumları olduğunu söyleyen seyyah, uzun sıralar halinde sık dikilmiş selvi ağaçları, mumyayı andıran ve parlak mavi, kırmızı ve altın rengi kaplamalarla hazırlanmış mezar taşlarını örnek göstermiştir. (Baillie, 1873: 85)

Seyahatnamelerde konu edilen ve Türk mezarlarıyla özdeşleştirilen iki önemli özelliğin selvi ağaçları vemezar taşları olduğu söylenebilir. Julia Pardoe, mezar taşlarının görselliği ve çeşitliliği, konumlarının güzelliği, ölümlerin üzerine yenilerinin gömülmemesi gibi nitelikler bakımından Türklerin bu hususta oldukça üstün olduğunu dile getirmiştir. (Pardoe, 1838: 132)

Türk mezarlıklarında selvi ağaçlarının varlığı bir sembol halini almış, ağaçların bir arada görüldüğü yerlerde mutlaka mezarlıkların bulunduğu kolaylıkla tahmin edilebilir olmuştur. Walter Thornbury, Müslüman ailelerin çocukları olduğunda selvi ağacı diktiklerini, ölüm olduğunda da mezarların başına yine selvi ağacı diktiklerini ve bunun bir gelenek haline geldiğini ifade etmiş; bu durumun Türk topraklarında selvi ağaçlarının sık görülmesinin nedeni olarak gösterilebileceğini söylemiştir.(Thornbury, 1860: 200)

Bilimsel araştırmaların amonyak çıkışı önlediğini gösterdiği selvi, ihtiva ettiği reçine sebebiyle havaya hoş koku yayması, çevreye estetik bir görünüm vermesi, yaz kış yeşil kalması ve uzun ömürlü olması gibi sebeplerle seçilmiş, mezar taşı süslemeleri dâhil Türk görsel sanatlarında insana ölümü en rahatsız etmeyecek şekilde hatırlatan bir simge sayılmıştır. (Bozkurt, b.y.yok: 520)

Annie Brassey, Doğu kültüründe, selvi ağaçlarından yayılan aromatik kokunun ölümlerin gömülme sürecinde ortaya çıkan kötü etkinin ortadan kalkmasında etkili olduğundan kaynaklandığını belirtmiştir.(Brassey, 1880: 81)

Türk mezarlarıyla özdeşleştirilen bir diğer özellik mezar taşlarıdır. Türk mezarlarında hem erkekler hem de kadınlar için farklı mezar taşı tasarımları mevcuttur. William Macmichael, sarık desenli dikey mezar taşlarının varlığından bahsederken (Macmichael, 1819:130); Nassau da mezarlarda bulunan en temel donanımın kırmızı ve mavi renkli fes şeklindeki figürler olduğu bilgisini vermiştir. (Nassau, 1859:9) Charles Frankland, daha detaylı bir açıklama yaparak Türklerin, erkeklerin mezarlarını genellikle ölen kişinin rütbesini veya karakterini yansıtan bir sarık ile belirlediğini, kadın mezarlarını ise tamamen açılmış gül desenleriyle süslediklerini dile getirmiştir. (Frankland, 1830: 122)

Erkekler ve kadınlar için kullanılan mezar taşlarının farklı olması C.B. Eliot tarafından da konu edilmiştir. Türk mezarlarında ölen kişinin mesleğini ya da yaptığı ticareti yansıtan farklı boyutta ve şekilde sarıkların olduğunu ifade eden seyyah, bunların bir kısmının beyaz bir kısmının ise boyalı mermerden yapıldığını söylemiş; kadın mezarlarının ise yurtdışındaki üniversitelerde takılan keplere benzeyen şekiller vasıtasıyla ayırt edilebildiği bilgisini vermiştir. (Eliot, 1838: 344,345)

Mezarlıklar, aynı zamanda sayıca çok olan köpekler ile horoz, tavuk gibi kümes hayvanlarının da uğrak yeri olmuştur. Yeşillik alanlar olmaları ve çok derine gömülmeyen cenazelere ait kemiklerin yaydığı kokunun bu hayvanları etkilediği iddia edilmiş; özellikle akşam saatlerinde tenhalaşan mezarlıklarda köpeklerin yoğun olarak görüldüğü seyyahların notlarında yer almıştır.

Gayrimüslim mezarlıklarının aksine özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde, yaşam alanlarından uzakta bulunan Türk mezarlıkları, dinlenme ve gezinti yeri olarak da insanlar tarafından rağbet görmüştür. William Wittman, Türk kadınlarının genellikle dışarıda tek başlarına yürüdüklerini belirterek, güzel havalarda, şehir halkının olmadığı gözde yerlere gittiklerini ve banklardaki yerlerini aldıklarını ifade etmiş; birlikteyken de saatlerce gürültüden uzak kalabilecekleri mezarlıklara gidip oradaki taşlara oturdukları bilgisini vermiştir.(Wittman, 1803: 24)

Hemen her seyyahın notlarında mezarlıklarda şarkı söyleyen, yemek yiyen ve gezmeye çıkmış insanların olduğuna dönük bilgi bulmak mümkündür. Clara Eskin Clement, ilginç olarak mezarlıkların Türkler tarafından eğlence merkezleri olarak kullanıldığını söylemiş; çok az miktarda hüznün kendilerini etkilediğini belirtmiştir. Bunun, Hristiyanlar için oldukça şaşırtıcı bir durum olduğunu da sözlerine ekleyen Clara Eskin Clement, mezarlıkları tasvir eden diğer seyyahların aksine buralardaki selvi ağaçlarının ölümü sembolize etmediğini aksine bir süs olarak bahçede bulunduğunu dile getirmiştir. Buna bir örnek olarak da İstanbul'daki Eyüp mezarlığını göstermiş, burasının mezarlıktan çok, güzel bir bahçeyi andırıldığından bahsetmiştir. Clara Eskin Clement, eğlence yeri olarak tasvir ettiği İstanbul'daki mezarlıkta, çocukların oyun oynadığını, insanların tütün içerek sohbet ettiklerini, yoldan gelip geçenlerin oturup dinlendiklerini ve boğazı seyrettikleri bilgisini vermiştir. (Clement, 1895: 256, 257)

Mezarlıklar, günlük hayatta özellikle erkeklerin bulunduğu ortamlara giremeyen ve zamanlarının çoğunu kapalı kapılar ardında geçirmek durumunda kalan kadınlar ve çocukları için önemli bir dinlenme ve sosyalleşme imkânı sunmuştur. John Audjlo, kasabanın birçok yerine çıkan yollara sahip Beyoğlu mezarlığını örnek vererek, özellikle kadınların buraya rağbet gösterdiğini ve saatlerce gezdiklerini ifade etmiştir. (Audjlo, 1835:56) Georgina Adelaide Muller da Türk kadınlarının kilimlerini yayıp gün boyunca mezarlıklarda oturmaktan keyif aldıklarını söylemektedir.(Muller,

1897: 37) Mezarlıkların bir nevi gezi güzergahı olduğu yönünde paylaşımında bulunan seyyahlar arasında John Ross Browne'nun da adı geçmektedir. Üsküdar'da bulunan büyük Türk mezarlığının selvi ağaçlarıyla dolu olduğunu ve çok güzel bir gölgelik alan oluşturarak özellikle yazın öğleden sonraları insanların vakit geçirdiği bir yer haline geldiğini dile getiren seyyah, kadınların iyi havalarda burada toplandıklarını, tütün ve kahve içip sohbet ettikleri bilgisini vermiştir.(Browne, 1853: 147) Bir diğer seyyah, Robert Madden ise her Pazar günü öğleden sonra kadınların Beyoğlu'ndaki mezarlığa gelerek tütün içtiklerinden ve eğlenceli sohbetler gerçekleştirdiklerinden bahsetmiştir. (Madden, 1829: 104)

Mezarlıkların bu anlamda sadece kadınlara özgü bir yer olduğunu söylemek mümkün değildir. Erkekler de tıpkı kadınlar gibi fırsat buldukça havadar ve doğal bir güzelliğe sahip olan bu yerleri sıklıkla ziyaret etmişlerdir. Mezarlıkların kadınlar kadar erkeklerin de uğrak yeri olması, hafta boyunca ziyaret günlerinin planlanması gereğini ortaya çıkarmıştır. Cuma gününün Müslümanlar için kutsal olması ve erkeklerin Cuma namazı için hazırlanmaları ve sonrasında da bir araya gelmek suretiyle kahvehanelere oturmaları nedeniyle, kadınların mümkün olduğunca Cuma günleri mezarlıklara gittikleri seyyahların notlarına yansımıştır. Bu şekilde bir planlama yapıldığı Charles Wilkinson tarafından dile getirilmiştir. Wilkinson, kadınların özellikle belirli günlerde mezarlıkları ziyaret ettiklerini ve dua etmenin ötesinde selvi ağaçlarının gölgelerinde oturup anın keyfini çıkardıklarını belirtmiştir.(Wilkinson, 1806: 29)

Benzer durum gayrimüslim kesim için de geçerlidir. Gerek giyim gerekse yaşam tarzları hatta konuştukları dil de dâhil olmak üzere, tıpkı bir Türk gibi yaşayan Ermeniler, mezarlık ziyaretleri sonrasında buralarda keyifli vakit geçirme alışkanlığını da edinmişlerdir. David Porter, Ermenilerin her gün mezarlıkları kadın, erkek, çocuk hep birlikte doldurduklarını ve akrabalarının ruhları için dualar okuduklarını dile getirmiş, sonrasında ise yine aynı mezarlıkta yemekler yiyip gülüp eğlendiklerinden ve güzel vakit geçirdiklerinden bahsetmiştir. (Porter, 1835: 79)

John Stephens, mezarlıkların Doğu'da en temel gezi yerleri ve buluşma noktası olduğunu söyleyen bir diğer seyyahtır. İstanbul'da bulunan Ermeni mezarlığının bu anlamda en gözde yer olduğunu belirten seyyah, Beyoğlu'nun kenar mahallelerinde ve Boğaz manzarası olan bir mevkiye bulunan mezarlıkta, palmye ağaçlarının gölgesinde, mezar taşlarının

üzerinde oturup her milletten insanın, özellikle bayanların sohbet edip vakit geçirdikleri bilgisini vermiştir. (Stephens, 1839: 200,201)

Albert Smith, bu alışkanlığın Rum kadınlar arasında da yaygın olduğunu gösteren ifadelerle notlarında yer vermiştir. İstanbul Tarabya'da bir otelde konakladığını dile getiren seyyah, kendisinin dışında kalanların hepsinin Rum olduğunu ve hiçbir şey yapmadan yüksek bir yere oturup etrafı seyretme özelliklerinin Türklerinkiyle benzerlik gösterdiğini söylemiş; bu iş için gittikleri yerin evlerinin arkasında kalan ve çam ağaçlarının gölgelediği mezarlık olduğunu ifade etmiştir. (Smith, 1850: 176)

Tüm bu anlatılanların yanında seyyahların notlarında Anadolu'daki Türk mezarlıkları ile ilgili tek olumsuz ifade etrafa yayıldığı iddia edilen kökü kokular olmuştur. Türklerin ölülerini tabut olmadan ve çok nadir olarak bir metreden fazla bir derinliğe gömdükleri gündeme getirilmiş; bu durumun mezarlıklardan kokuların yükselmesine neden olduğunu iddia edilmiştir. Bu iddiayı dillendiren seyyahlardan biri olan Willian Turner, mezarlıkların yanından geçerken mendillerle ağız ve burunlarını kapattıklarını dile getirerek, duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. (Turner, 1820: 74,75)

Sonuç

Türklerin sahip olduğu mezar kültürü seyahatnamelere göre incelendiğinde, ölümden korkmayan ve bunu kader olarak nitelendiren halkın, ölümlere ve defnedildikleri yerlere oldukça saygılı davranmasıyla özetlenebilir. Erkek ve kadınlara özgü bir işaretlendirmenin mezar taşlarına yansması, mezarların başında selvi ağaçlarının yükselmesi ve civarın çiçeklendirilmesi, mezarlıklara verilen önemin de göstergesi olmuştur. Seyyahların dikkatini çeken başlıca uygulamalar arasında, görüldüğü yerde cenazenin taşınmasına yardım edilmesi, törenlerin oldukça yalın ve sessiz bir ortamda gerçekleştirilmesi, kadınların bu işlem süresince uzak kalmaları ile cenazelerin oldukça sığ bir derinliğe gömülmesi gösterilebilir. Bununla birlikte, mezarlıkların özellikle kadınlar için önemli bir sosyalleşme alanı olduğu gerçeği de seyahatnamelerde işlenmiştir. Mezarlıklar, 19.yy'da insanların hüznü ve neşeyi bir arada yaşadıkları; yaşamlarının önemli bir bölümünü geçirdikleri ve bu yönüyle kendisine farklı anlamlar yüklenen özel bir alan sıfatına bürünmüştür. Öyle ki, aynı coğrafyayı paylaşan gayrimüslim kesimin de benzer alışkanlıklara sahip oldukları görülmüş; yeme içme, dil ve giyim anlamında benimsedikleri Türk kültürünün yanında bu davranışı da ortak yaşadıkları seyyahların notlarına yansımıştır.

Kaynakça

Asiltürk, B. (2000), *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Audjlo, John.(1835) *Journal of a Visit to Constantinople and Some of the Greek Islands in The Spring and Summer of 1833*, Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman, London.

Baillie, E.C.C. (1873).*A Sail to Smyrna or An Englishwoman's Journal*, Longmans Green and Co., London, 1873.

Bozkurt, Nebi. "Mezarlıklar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.29.

Brassey, Annie. (1880)*Sunshine and Storm in the East*, Longmans, Green and CO., London.

Browne, John Ross. (1853)*Yusef or The Journey of The Frengi*, Harper&Brothers, New York.

Clement, C. (1895) *Constantinople*, H.M. Coldwell Company, New York-Boston.

Colbeck, Alfred. (1887)*A Summer's Cruise in the Waters of Greece, Turkey and Russia*, Fisher Unvin, London.

Colton, Walter. (1835)*Ship and Shore or Leaves From the Journal of A Cruise to The Levant*, Published By Leavitt, Lord & CO., New York.

Eliot, Charles Boileau. (1838)*Travels in The Three Great Empires of Austria, Russia and Turkey*, Vol. I, Richard Bentley New Burlington Street, London.

Frankland, Charles Colville. (1830)*Travels to and from Constantinople in 1827 and 1828*, Volume I, Henry Colburn and Richard Bentley, London.

Griffiths, John. (1805) *Travels in Europe, Asia Minor and Arabia*, By John Brown, London.

Hahn, Contess. (1845) *Letters from the Orient*, J.C. Moore, 12 Wellington Street North Strand.

Koç, Nurgün. (1999) *W.M. Ramsay'ın Eserlerine Göre XIX. Yüzyıl Sonu İle XX. Yüzyıl Başlarında Türkiye*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Macmichael, William. (1819) *Journey From Moscow to Constantinople In The Years of 1816-1817*, John Murray Albemarle Street, London.

Madden, Richard Robert.(1829) *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine in 1824, 1825, 1826and 1827*, Vol. I, Henry Colburn New Burlington Street, London.

Mac Farlane, Charles.(1853) *Kismet or the Doom of Turkey*, Thomas Bosworth, Regent Street, London.

Muller, Georgina Adelaide. (1897) *Letters From Constantinople*, Longmans, Green and Co., London.

Nassau, W. Senior. (1859) *A Journal Kept in Turkey and Greece in The Autumn of 1857 and The Beginning of 1858*, Longman, Brown, Green, Longmans, and Roberts, London.

Newton, Charles Thomas. (1865) *Travels and Discoveries in The Levant*, Gate Street, Vol. II, London.

Pardoe, Julia. (1838)*The Beauties of Bosphorus*, George Virtue, 26, Ivy Lane, London.

Pardoe, Julia. (1838)*The City of The Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, Volume I, Henry Colburn, Publisher, London.

Porter, David.(1835) *Constantinople and Its Environs*, Volume II, Published by Harper and Brothers, New York.

Schneider, Eliza Cheney Abbot. (1846)*Letters From Broosa, Asia Minor*, Chambersburg.

Slade, Adolphus. (1833) *Records of Travels in Turkey, Greece and of A Cruise in The Black Sea with The Capitan Pasha in The Years 1829, 1830 and 1831*, E.L. Carey & A. Hart – Chesnut Street, Volume II, Philadelphia.

Smith, Albert. (1850) *A Month at Constantinople*, Second Edition, David Bogue 86 Fleet Street, London.

Stephens, John L. (1839) *Incidents of Travel in Greece, Turkey, Russia and Poland*, William Curry, Jun and Company, Dublin.

Thornbury, Walter. (1860) *Turkish Life and Character*, Smith, Elder and Co. 65 Cornhill, Volume 2, London.

Thornton, Thomas.(1807) *The Present State of Turkey or A Description of The Political, Civil and Religious Constitution, Government and Laws of The Ottoman Empire*, Printed For Joseph Mawman, 22 Poultry, London

Turner, William.(1820) *Journal of a Tour in the Levant*, John Murray Albemarle Street, Vol. I, London.

Wilkinson, Charles. (1806) *A Tour Through Asia Minor and The Greek Islands with an Account of the Inhabitants, Natural Productions and Curiosities*, Darton and Harvey, London.

Wittman, William. (1803) *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During The Years 1799, 1800 and 1801 in Company with The Turkish Army, and The British Military Mission*, Printed for Richard Phillips, No: 71, St. Paul's Church Yard, London